

ÖMER AKSOY
(Edirne)

YENİ BELGELER İŞİĞİNDA ABDÜLVEHHAB
İLHAMÎ’NİN İDAMI MESELESİ
POGUBLJENJE ABDULVEHABA ILHAMIJE
U SVJETLU NOVIH IZVORA

Sažetak

Abdulvehab Ilhamija (1773-1821) bio je jedan od najvećih predstavnika alhamijado književnosti. Pored poezije na bosanskom jeziku, sa svojim djelima na turskom i arapskom, stekao je status jednog najvažnijih intelektualaca njegova vremena. Ilhamija, također poznat i kroz svoj identitet sufije, u narodu je bio prihvaćen kao jedan od znamenitih mutasavvifa. Period u kojem je Ilhamija živio jeste period u kojem su se Osmanska država i Bosna susretale s mnogobrojnim problemima na političkom, ekonomskom i vojnom planu. Ilhamija je o manjkavostima svoga vremena oštro govorio u svojim pjesmama, što je uznemiravalo vladajuće krugove. Pored njegove poezije i identiteta sufije, u kulturnom pamćenju naroda je urezana i činjenica da ga je dao pogubiti bosanski namjesnik tog perioda, Dželal-paša. Nerasvijetljene činjenice o razlozima pogubljenja Bošnjaci su nadomjestili predajama, tako da se pojavilo mnoštvo legendi vezanih za njegovo pogubljenje. Čak je kao razlog njegova pogubljenja navođena njegova poznata satira koju je spjevao za Dželal-pašu. Pismo koje je bosanski namjesnik Dželal-paša 1821. Poslao u Istanbul, a u kojem govori o razlozima pogubljenja Ilhamije, te pogubljenja i zatvaranja nekolicine uglednika - njegovih pristalica i istomišljenika, važan je dokument koji rasvjetljava do sada nerasvijetljene razloge Ilhamijina pogubljenja.

Ključne riječi: Abdulvehab Ilhamija, Dželeleddin-paša, Bosna, Osmanska imperija, pogubljenje Ilhamije

GİRİŞ

İlhamî'nin yaşadığı dönem, Osmanlı Devleti'nin idari ve ekonomik sıkıntılar ile boğuştuğu, ilmiye teşkilatının artık tamamen yozlaştığı ve ulemanın nüfuzlarını kendi çıkarları için kullandığı, hukuksuzluk ve gayri ahlaki uygulamalar sebebiyle yaşanan sosyal çöküntünün hat safhaya ulaştığı 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarına rastlar. Onun, şiirlerinde sıkça dile getirdiği Osmanlı idari sisteminin aksayan yönleri ve sosyal sıkıntılar bu döneme ait bazı vesikalarda gözler önüne serilmektedir. Bunlardan bir tanesinde Bosna'da mevcut olan sıkıntılar şu ifadelerle tasvir edilir:

Bu eyalette görev yapan memurlar liyakatsiz, ayanlar ise zorba kişilerin elindedir. Kadılık ve naiplik makamları para karşılığında alınıp satılır olmuş, adalet mekanizmasının bozulması çeşitli fenalıklara yol açmıştı. Bu görevlere gelen memurlar mektep ve medrese görmemişler, bunların kimisi, rüşvet kimisi iltimas ile buldukları mevkilere gelmiş idiler. Halktan rüşvet toplamak suretiyle hatırı sayılır bir servetin sahibi olmuş, tek dertleri kendi servetleri olup memleketin harap olması umurlarında dahi olmamıştır.¹

Bu çözümlenme toplumu da doğrudan etkilemektedir. Devlet ile toplum arasında bir köprü vazifesi gören idari birimlerin işleyişi ve bu birimlerdeki resmî görevlilerin sergilemiş olduğu olumsuz tavırlar, halkın devlete olan güvenini ve bağlılığını sarsmıştır. Diğer yandan tımar sisteminin bozulması ile idari birimlerdeki asker sayısının azalması, eyaletlerde asayişin bozulmasını doğrudan etkilemiştir. Özetle devletin içerisinde bulunduğu ekonomik darboğaz, artan vergiler, yerel yöneticilerin uygulamış oldukları adaletsizlikler, rüşvet, adam kayırma gibi menfi vaziyetler, Boşnak halkın ister istemez Osmanlı yönetimine karşı olumsuz bir tavır takınmasına neden olmuştur.

Bu dönemde Osmanlı tahtında II. Mahmut bulunmaktadır. II. Mahmut, devletin içerisinde bulunduğu kötü gidişatın önüne geçmek adına yapmış olduğu devrimsel nitelikteki yeniliklerle tanınır. Onun başlattığı reformlar kapsamında öncelikle padişahın otoritesini yeniden kurmak adına yerel beylere ve ayanlara karşı girişilen merkezileşme politikası takip edilmiştir. Nüfuz sahibi yerel beyler, bu döneme değin imparatorluk bünyesinde kendilerine çok önemli bir siyasi, askerî ve

¹ *Ahval-i Bosna*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Anonim Yazma, No. 6647, 3; Aktaran: Ahmet Cevat Eren, *Mahmud II Zamanında Bosna-Hersek*, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1965, 31.

ekonomik güç tesis etmişlerdi. Bunlar, halk karşısında devleti temsil etmekte, devlet içinse hem askerî hem de ekonomik anlamda kendilerine başvurulmuş önemli bir gücü teşkil etmekte idi.² Bosna eyaletinin hassas jeopolitik konumunu göz önünde bulunduran II. Mahmut, Bosna içerisindeki yerel beylerin kontrol altına alınması, asayişin tesis edilmesi ve halkın yatıştırılması adına 1820 yılında Bosna valiliğine kendisine oldukça güvendiği Celal Paşa'yı geniş yetkilerle tayin etti. Tam adı Ali Celaleddin olan Celal Paşa Kilis'te doğmuş öğrenimini Diyarbakır'da tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek Divan-ı Hümayun'a girmiştir. Celal Paşa hakkında bilgi veren kaynaklar onu devletine bağlı, cesur, zeki, şair, gayet sert dilli, şeriata bağlı, yapmış olduğu hizmetlerden dolayı vezirliğe kadar yükselmiş, mütevazı bir hayat yaşayan ve Rumeli topraklarının ahvaline vakıf olan bir devlet adamı olarak tasvir etmektedir. Bosna'ya vali olarak atanmadan önce Niş defterdarı, vezirlikle Niş muhafızı ve Edirne valisi olarak görev yapmıştır.³ Düzenin yeniden tesis edilmesi ve merkezî otoritenin güçlendirilmesi adına Bosna'ya vali olarak görevlendirilen Celal Paşa'ya çok geniş yetkiler verilmiştir. Kendisine verilen talimatta Bosna'da bazı kimselerin bir süredir hükümet emirlerini dinlemedikleri, halka zulüm ettikleri ve devlete asi oldukları, asayişin yeniden tesis edilmesi adına kendisine geniş yetkilerin verildiği bildirilmiştir.⁴

1820 senesi sonbaharında Bosna'ya gelen Celal Paşa ilk iş olarak kendisine itaat etmeyenlere karşı şiddetli tedbirler almıştır. Bazı kaptanların kaptanlıklarını ellerinden almış, bazı kimseleri sürgün bazılarını ise idam ettirmiştir. 21 kale ve bazı müstahkem mevkiileri tamir ettirmiştir. Genel itibarıyla sükûneti sağlamış ve aldığı sert tedbirler sayesinde düzeni yeniden tesis etmiştir. Yaklaşık iki yıl Bosna'da valilik yapan Celal Paşa daha önemli bir görev olan Rumeli Seraskerliği ve Beylerbeyliğine tayin edilmiş, ancak bu göreve giderken 1822 yılının Aralık ayında yolda vefat etmiştir.⁵

² Kaptanlıklar ve Bosna Eyaleti'ndeki idarî taksimat ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hamdiya Krešeljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo, 1980.

³ Eren, *age*, 62; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî 2*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, 386-387.

⁴ BOA, Hattı Humayün, No. 22202.

⁵ Celal Paşa dönemi ile alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Eren, *age*, 63-64; Enver Imamović, *Bosna i Hercegovina – od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Bosanski Kulturni Centar, Sarajevo, 1998, 182-183; Milan Prelog,

Celal Paşa Bosna tarihinde çok tartışılan bir isimdir. Bazı kayıtlar onun Bosna'daki faaliyetlerini olumlu bir şekilde değerlendirirken bazıları halka zulüm ettiği gerekçesiyle olumsuz bir Celal Paşa portresi çizer. Elbette ki Celal Paşa asayişini temin etmek adına sert tedbirler almış, bu ise bazı kesimleri rahatsız etmiştir. İstanbul'a bununla alakalı şikâyet mektupları yazılmıştır.⁶ Diğer taraftan bazı kayıtlara göre Bosna'ya Celal Paşa'nın ardından vali olarak tayin edilen Selim Sırrı Paşa'nın, şikâyetler üzerine ayrıntılı bir şekilde eyaletin vaziyetini II. Mahmut'a bildirmesinin ardından durumun araştırılması için Bosna'ya memurlar tayin edilmiş, eşkıyaların yaptıkları zulümlerden bıkan halkın büyük bir kısmı Celal Paşa'nın icraatlarından memnun kaldıklarını ifade etmişlerdir.⁷

İLHAMÎ'NİN İDAMI MESELESİ VE CELAL PAŞA'NIN MEKTUBU

İlhamî'nin idamı meselesi uzun yıllar tartışılmış ve bu konuda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Halk nezdinde muteber bir mutasavvıf olması, idam edilmesi akabinde kendisi ile alakalı çok sayıda menkıbenin günümüze değin anlatıla gelmesini sağlamıştır. İlhamî'nin idamı ile anlatılan daha gerçekçi rivayetlerden birine göre Bosna'daki kargaşa ortamında padişahın iradesine karşı girişilen ayaklanma İlhamî'nin idam edilmesinin gerçek nedenidir. Celal Paşa, isyana kalkıştığı ve halkı şiiirleri ve vaazları aracılığıyla kışkırttığı gerekçesiyle İlhamî'yi önce hapsedmiş ve daha sonra da idam ettirmiştir.⁸ İlhamî'nin ölümü ile alakalı olarak ortaya atılan söylencelerden bir tanesinde de kendisinin Bosna Valisi Celal Paşa'ya hitaben yazdığı meşhur hicviyesi nedeniyle idam edilmesi konu edilir. Öncesinde ise İlhamî, Bosna'ya vali olarak atanan Celal

Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade, II. (1739-1878), Naklada J. Studničke i druga, Sarajevo, 30-32.

⁶ Celal Paşa'yı Bosna'da yaptığı bazı icraatlarından dolayı kötileyen bir kayıt için bk. BOA, Hattı Hümayun, No. 21809.

⁷ Eren, *age*, 67.

⁸ Kasim Dobrača, "Tuhfetul-Musallin ve Zubdetul-hasi'in od Abdul-Vehhaba Žepčevije İlhamije", *Anali GHB*, Sarajevo 1974, 41-44; Muhamed Ždralović, "Abdulvehab ibni Abdulvehab Žepčevi-Bosnevi (İlhamija)", *Anali GHB*, V-VII, Sarajevo 1978, 128-129; İbrahim Kemura, "İlmihal Abdul Vehab İlhamije na 'bosanskom jeziku'", *Glasnik VIS*, XXXVIII/1-2, Sarajevo 1975, 29-30; Muhamed Huković, *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci*, Biblioteka Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1986, 117-127; Muhamed Hadžijamaković, *Ilhamija, život i djelo*, El-Kalem, Sarajevo 1991, 11-26.

Paşa'yı, bölge halkının kötü vaziyetine ve adaletsizliklere karşı bir ümit ışığı olarak görmektedir. Bunu destekleyici mahiyette İlhamî'nin dönemin padişahı II. Mahmut ve Celal Paşa'dan övgü ile bahsettiği Türkçe kaleme alınmış bir şiiri bulunmaktadır.

*Mülk-i emlāk hem Mahmūduñ, emre gālib yine sensin
Celāl Paşa hāşkullarıñ adālete sevķ eylediñ*

*Ġāzi suçlu çok Bosnaniñ tayın eden yine sensin
Celāl seyfi, kerem seniñ, ġayret imdād veren sensin.*⁹

Belli ki İlhamî düzenin ve adaletin yeniden tesis edileceği noktasında Celal Paşa'dan umduğunu bulamamış ve onunla alakalı beslediği olumlu düşüncelerini değiştirmiştir. Netice itibariyle meşhur hicviyesini kaleme almıştır. Bu hicviye de onun idamına davetiye çıkarmıştır. Karanlıkta kalan nokta Celal Paşa'nın halkın çok sevdiği, değer verdiği ve saygı duyduğu İlhamî'yi halkın tepkisini hiçe sayarak sadece bir şiiri gerekçe göstermek suretiyle nasıl idam edebildiğidir. Zira İlhamî'nin idamı meselesi Boşnakların zihninde yıllardır, Celal Paşa'nın haksız yere masum bir şeyhi sırf yöneticiler ve ulema içerisindeki çarpıklıkları cesur bir şekilde tenkit ettiği için öldürülmesi olarak tasavvur edilmiştir. Boşnaklar tarafından sevilen ve saygı duyulan bir kişi olmasının da etkisiyle Celal Paşa zalim bir vali, İlhamî ise mazlum bir şeyh olarak addedilmiş ve mazlumdaki yana tavır almanın imanî bir sorumluluk olduğu bilinciyle vaka İlhamî'den yana taraf olunarak değerlendirilmiştir. Celal Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği ve Bosna'da gerçekleşen olayları ve İlhamî'nin idam edilme sebeplerini izah ettiği mektubu ise ilk kez meselenin Celal Paşa'nın kendi ağzından nasıl aktarıldığını gözler önüne serecektir.

Celal Paşa'nın İstanbul'a göndermiş olduğu şukka 2 sayfadan oluşmaktadır. Şukkalarda Bosna'da vuku bulan isyan hareketi ve bunun bastırılması esnasında yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Şukkanın ilk sayfasında Srebrenica'da yönetime karşı ayaklanan Hacı Salih Bey'den ve bu ayaklanmanın bastırılması, ikinci sayfada ise İlhamî ile birlikte isyan hareketine yardımcı olan bazı şahısların idam ve sürgün edilişleri anlatılmaktadır.

İlk belgenin girişinde Celal Paşa ayaklanmayı başlatan kapıcıbaşı Hacı Salih Bey, onun Bosna'daki halkı ayaklandırmaya yönelik yapmış

⁹ Abdülvehhab İlhamî Türkçe Divanı, Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Yazma No: 3056.

olduğu faaliyetleri ve muhasara altına alındığı Srebrenica kalesinde öldürülmesinden bahsedilmektedir. Celal Paşa'nın ifade ettiği üzere Srebrenica'da ayan olan Hacı Salih Bey 20 seneden fazla bir süredir eyalet içerisinde fitne ve fesada sebebiyet vermiş, defalarca uyarılmasına rağmen isyan hareketlerine devam etmiştir. Kendisinin cezalandırılması için emir geldiğini haber alınca da yanındaki adamları artırıp, bölgede yaşayan gayrimüslimler de dâhil olmak üzere bölge halkını isyana teşvik etmiştir. Vezirlerin ve devlet ricalinin halka zulmettiğini yayararak; "Celal Paşa isterse üzerime 10 bin askerle saldırın, bizim yanımızda kırklar ve erenler ordusu vardır. Onları 40 nefer askerle tarumar ederiz." şeklinde halkı galeyana getirmek için propaganda yapmıştır. Bunun üzerine gönderilen bir grup askerin yanına katılan Gradanica Kaptanı Hüseyin Bey ve Bilina (Bjelina) Kaptanı Ali Bey 500 askeri ile isyanı bastırmaya memur edilmişlerdir. Hacı Salih 1500 kadar askeri ile iki kez mağlup olduktan sonra yanındaki askerlerin çoğu dağılmış, kendisiyle kalan 200 asker ile birlikte Srebrenica Kalesine sığınmış ve kalede savunmaya geçmiştir. Görevli askerler de kaleyi muhasara edip top ve tüfek atışı yapmışlardır. Ateşlenen tüfeklerden bir kurşun Hacı Salih'in başına isabet etmiş ve ölmüştür. Kalan askerler saf değiştirmiş ve bağışlanmıştır.¹⁰

İkinci belgede ise Hacı Salih Bey ile doğrudan veya dolaylı olarak irtibatla bulunan kişiler ve bunların akıbetleri anlatılmaktadır:

Saraybosna kaymakam naibi iken cezalandırılacağını anlayınca İstanbul'a gelen ve yakalanarak Bursa'da hapsedilen Nurettin Efendi; Tirhala Sancağı mutasarrıfı merhum Süleyman Paşa'nın buradaki oğulları; İstanbul'da ikamet eden Bursa müderrislerinden Çuhacızade Mustafa Efendi; Mustafa Efendi'nin biraderi olan ve aynı zamanda üç yıl önce Travnik müftüsü iken cehaleti sebebiyle halkın ve valinin girişimiyle görevden alınan ve o günden beri kendi çifliğinde ikamet eden Ataullah Efendi; son olarak ise eşkıya ile aynı mezhebe mensup olan, dervişleri ile birlikte bu isyanın elebaşı olan Şeyh İlhami adındaki mülhid, bu isyan hareketinin içerisinde olup Hacı Salih ile birlikte hareket etmiştir. Gradacica kaptanı ve Bilina ayanı, Celal Paşa'nın görevlendirdiği askerler ile birlikte hareket etmeyi talep etmişlerse de buna lüzum görülmemiştir. Herkesin bulunduğu yerde beklemesi eğer gerekli görülürse emir gönderileceği belirtilmiştir. Fakat Banja Luka'daki mütesellim Ali Ağa'ya yanındaki 100 kadar askeri ve kaza ahalisinden gerekli sayıda asker ile tedbiren arkadan yavaş yavaş gelmesi tembih edilmiştir. Tam hareket etmek üzere iken Hacı Salih acele ile çarşıya tellal gönderip eğer Hacı Salih Bey'in üzerine giderlerse olabilecek kötü durumlar hakkında halka gözdağı vermek isterken çarşıdaki ocaklı askerler

¹⁰ BOA, HAT, 746/351232 A, 1 (6Ra.1237-1 Aralık 1821).

(yeniçeriler), esnaf ve tüccarlar ayaklanarak; “bunca zamandır fitneyi ve fesadı kendiniz çıkardığınız halde valiye gizli mektuplar göndererek isyanı bizim üzerimize atıyorsunuz.” deyip tellalı darp etmiş ve Hacı Salih'in arkasından gitmemişlerdir.¹¹

Belgenin devamında İlhamî'den daha ayrıntılı bir şekilde bahis olunmaktadır:

Adı geçen eşkiya başlarından olan Şeyh İlhamî ise birkaç sene önce güya semaya avuç açıp, bir ferişte (melek) kız ile nikâhlanmıştı. Bu melek ile 4 senelik evliliklerinden 3 oğulları olmuştur. Şeyh İlhamî, bu çocukların belirli aralıklarla ortaya çıkarak gaipten ve gelecekte kendisine haberler getirdiğini iddia etmekte ve eşkiya Hacı Salih'in başlattığı isyanda galip geleceğini ve gözle görülmeyen bir ordunun (erenler ordusu) Hacı Salih'le birlikte hareket ettiğinin propagandasını yapmaktadır. İlhamî gibi İslam milletinden eski Travnik müftüsü Ataullah Efendi yanındaki 5-10 adamı ile bir gece eşkiyaya yardıma gitmiş, Hacı Salih'e yaklaştığında onun kalede muhasara altında olduğunu öğrenince adamlarını dağıtmış ve kendisi de kılık değiştirerek kaçmıştır. Nereye gittiği ise bilinmemektedir. Eğer burada yakalanırsa hapsedilecektir. Süleyman Paşa'nın oğulları ise gözetimimiz altında uyumuş bir yılan gibi kaçmaya mecalleri bulunmamaktadır. Bölgedeki tüm isyan girişimleri bastırılmış ve tüm ahali itaat etmiştir.¹²

Celal Paşa mektubun sonunda bu dönemde yeni başlayan Mora isyanını kastetmek suretiyle fitnenin kaynağının yalnızca Rumlar olmadığını, Frenkler, farmasonlar, zındıklar ve mülhitlerin hepsinin beraber olduğunu ifade eder. Bunların mesnetsiz zındık ve cahil oldukları halde bu cüret ve gayretlerinin kendisini hayretler içerisinde bıraktığını belirtmektedir. “Bosna eyaleti genel olarak bir ittifak içerisinde iken bunlar gibi birkaç mezhepsizin gayreti nasıl bir cesarettir.” diyerek hayıflanmaktadır.¹³

Birinci belgenin üst kısmına Sultan Mahmut tarafından düşülen değerlendirme notunda ise Şeyh İlhamî'den zındık ve mülhit olarak bahis olunmuş, buna benzer itikadı bozuk zümrelerin gittikçe çoğaldığı, bunların kendi halleriyle meşgul olmadıkları ve insanların itikatlarını bozdukları ifade edilmektedir. Sultan Mahmut bu tarz dinî oluşumlara dikkat edilmesini, görüldükleri yerde hemen cezalandırılması gerektiğini tembih etmektedir. Ayrıca Sultan, Bosna'daki eşkiyaları temizlediği için Celal Paşa'yı “aferin Celal Paşa'ya!” ifadesi ile takdir etmektedir.

¹¹ BOA, HAT, 746/351232 B, 1 (6Ra.1237-1 Aralık 1821).

¹² BOA, HAT, 746/351232 B, 1 (6Ra.1237-1 Aralık 1821).

¹³ BOA, HAT, 746/351232 B, 1 (6Ra.1237-1 Aralık 1821).

Paşa'nın gönderdiği kesik başların isyancılara ibret olması, İstanbul tarafında olan Nurettin Efendi'nin hapis olunduğunu, Firar eden Ataullah Efendi'nin ise İstanbul tarafına gelmesi durumunda derhal hapsedilmesi gerektiğini belirtmektedir. Sultan Mahmut'un bu ifadelerinden İlhamî'nin başının kesilmek sureti ile idam edildiği, kesilen başın ise ibret için İstanbul'a gönderildiği anlaşılmaktadır.¹⁴

OSMANLI'DA KADİM-CEDİT MÜCADELESİ KARŞISINDA MÜLHİTLİK VE ZINDIKLIK

Belgeleri genel olarak değerlendirdiğimizde Bosna Eyaletinde eşraftan bazı kimselerin öncülüğünde Osmanlı yönetimine karşı bir kalkışmanın söz konusu olduğu görülür. Bunlardan Hacı Salih fiilî olarak isyana katılmış ve kendi yandaşları ile beraber eyalet kuvvetleri ile çatışmaya girmiştir. İsyan hareketinin diğer önemli isimleri Nurettin Efendi, Çuhacızade Mustafa Efendi, Ataullah Efendi, Süleyman Paşa ve Şeyh İlhamî'dir. Bunlar içerisinde özellikle İlhamî üzerinde ayrıntılı olarak durulmakta ve onun *isyanın elebaşlarından olan, halkı isyan konusunda kıskırtan, diğer asiler ile aynı mezhebe mensup zındık ve mühlhit bir şeyh* olduğu ifade olunmaktadır. Buradan hareketle Hacı Salih Bey ile birlikte isyan hareketinin en önemli isminin Şeyh İlhamî olduğunu söylemek mümkündür. Yine Celal Paşa belgenin sonunda düşmanları sıralarken, bir tarafta Rumlar, Frenkler (Hristiyanlar), Farmasonlar (Yahudiler), diğer tarafta ise Bosna'daki isyan hareketine karışan zındık ve mühlhitlerin yer aldığını ifade eder. Şeyh İlhamî'nin isyancılar içerisindeki konumu ve isyancıların mühlhit ve zındık olarak nitelendirilmesinden mühlhem Celal Paşa ve Sultan Mahmut bu isyan hareketini dinî kaynaklı bir isyan olarak tabir etmiş, böyle olmasa dahi bu şekilde yansıtmıştır.

Böyle bir iddianın arka planında yatan gerçeklerin tespiti adına Celal Paşa'nın ve II. Mahmut'un, İlhamî ve beraberindekileri mühlhitlik ve zındıklık ile suçlaması üzerinde ayrıca durmak icap eder. Mühlhitlik ve zındıklık kavramları İslam tarihi boyunca bilhassa hâkim iktidar tarafından muhalif çeşitli heretik/heterodoks zümreleri adlandırmak için kullanılmış kavramlardır. Osmanlı yönetimi de bu döneme değin azınlıkların ayrılıkçı isyanları dışında birçok kez çeşitli dinî zümrelerin idareye karşı ayaklanma girişimleri ile uğraşmak durumunda kalmıştır. Elbette bu Osmanlı hanedanı ile kaim olan bir durum değildir. Emevîlerin son Abbasîlerin ise ilk dönemlerinden itibaren yönetime karşı benzer ayak-

¹⁴ BOA, HAT, 746/351232 A, 1 (6Ra.1237-1 Aralık 1821).

lanmalar ile karşılaşmış, dinî-siyasi gelenek içerisinde değerlendirilen bu isyanlar *zendeka* ve *ilhad* terimleri ile ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde de siyasi ve toplumsal düzene, bu düzenin arkasındaki dönemin resmî ideolojisine karşı bazen ferdi bazen ise kitlesel kalkışmalar zındıklık ve mülhitlikle itham edilmiştir. Merkezî yönetim tarafından bu oldukça geniş tabanlı muhalefet hareketleri ve kullanılan dinî söylemler belirgin bir toplumsal değişimin ve bunun yarattığı rahatsızlıkların sonucu olarak değil, kendi otoritesine ve bu otoritenin dayandığı inanç ve ideolojiye karşı çıkış olarak algılanmıştır.¹⁵ Çünkü Osmanlı yönetim sisteminin dayandığı iki temel merkez vardır. Bunlar Şeriat ve *Kanun-ı Kadim*'dir. *Kanun-ı Kadim* hükümdara ait yasama hakkının bir ürünüdür fakat kökeni geleneğe dayanır. Öteden beri uygulanan kuralların kanunlaştırılmasıdır. Buna, şartlara göre şekil verilse de temelde kaynağı gelenek ve örfür. *Kanun-ı Kadim* Osmanlı Devleti'nin en yüksek potansiyelini temsil eden Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde en ideal biçimde uygulanmıştır.¹⁶ Şeriat ise temelinde Sunnî-Hanefî öğretinin yattığı Osmanlı Devleti'nde siyasileşmiş resmî İslam anlayışıdır. Özellikle Yıldırım Bayezid döneminde belirgin biçimde medresenin temsil ettiği fıkha dayalı kitabi, kaideci İslam anlayışı Osmanlı Devleti'nde siyasi ve idari yapının hâkimi olmuştur. Bu anlayış Kanuni Sultan Süleyman döneminde bütün çizgileriyle gelişme sürecini tamamlamış ve devletin yönetim sisteminin merkezinde yerini almıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin resmî İslâm anlayışının bağlı olduğu itikadın dışındaki tüm İslâmî akımları bidat ya da heretik kabul edilmiştir.¹⁷ O halde İlhamî ve mensup olduğu tasavvuf anlayışının mülhidlik ve zındıklık olarak addedilmesine, iktidarın kendi otoritesine karşı girişilen tüm isyan hareketlerini tanımladığı bir tür resmî adlandırmadır diyebiliriz.

İlhamî ile alakalı verilen bölümlerde dikkat çeken bir diğer ayrıntı bir melek ile nikâhlanması, bu evlilikten dünyaya gelen çocukların kendisine gaipten haberler ve geleceğe dair bilgiler getirmesidir. Bu bilgilerden bir tanesinde de girişilen isyan hareketinin zaferle sonuçlanacağını kendisine ilham edildiğini iddia etmiştir. Hacı Salih de buna benzer

¹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2014, 7-9.

¹⁶ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde*, Dergah Yay., İstanbul, 2013, 182.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, "Osmanlı İmparatorluğunda Din" 14-17. *Yüzyıllar*", *Anadolu'da İslâmın Ayak İzleri Osmanlı Dönemi*, İstanbul 2012, 87; Fatih Şeker, *Osmanlı İslâm Tasavvuru*, İstanbul 2015, 255.

şekilde erenler ordusunun kendileri ile birlikte hareket ettiğini iddia etmiş ve muzaffer olacakları teminatını vermiştir. Benzer nitelikteki dinî kalkışmalarda bazı tarikat zümrelerine mensup şeyhlerin merkezî otoriteye karşı girişmiş oldukları karşı çıkışı halk nezdinde meşru kılmak ve onları isyana dâhil etmek adına birtakım kerametleri, propaganda aracı olarak kullandıkları tarihte birçok kez vakidir. Bunlardan en bilineni ise 1240 yılında Baba İlyas öncülüğünde gerçekleştirilen Babaî ayaklanmasıdır. Baba İlyas, kendi yandaşlarına düşmanın silahları ile yaralanmayacakları konusunda teminat vermiş, kendisine Tanrı'nın melekleri tarafından zafer vaat edildiğini söylemiştir. Savaş esnasında birçok kişinin yaralandığını ve öldüğünü gören müritler, bu durumu Baba İlyas'a sorduklarında Baba İlyas, Tanrı ile konuşup bu durumun nedenini soracağını söylemiştir. Baba İlyas'ın isyan esnasında ölümcül bir yara alması neticesinde, kendisi ile hareket eden asilerin dağılması için ıssız bir köşeye geçip ölmeyi yeğlemesi, onu savaş meydanında göremeyen isyancılar tarafından meleklerin yardımını temin etmek için Tanrı katına çıktığı şeklinde yorumlanmıştır. Böyle bir inanç ve beklentinin pek çok örneğine Maverâünnehir, Horasan ve Azerbaycan bölgelerinde çıkan benzer isyanlarda rastlamak mümkündür.¹⁸

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İlhamî'nin idamı meselesinin konu alındığı bu iki sayfalık belgede Celal Paşa'nın kendi ağzından Bosna'da gerçekleşen olaylar, isyan hareketine girişen kişilerin idam ve sürgün ile cezalandırılmaları ve bunların nedenleri anlatılmaktadır. İlhamî'nin halkı ayaklandıran, mühlit ve zındık bir heterodoks tarikat şeyhi olması, kendi halleri ile meşgul olmaması ve batını düşünceleri ile halkın itikadını bozduğundan bahis olunmaktadır. Bu bağlamda İlhamî'nin idamı hadisesi iki türlü değerlendirilebilir. İlkine göre İlhamî yönetime karşı isyan girişiminde bulunan ve fitneye sebep olan bir asidir. İkincisine göre ise haksızlıklar karşısında toplumu için kendini feda etmiş mazlum bir şeyhtir. Celal Paşa'nın mektubunda ilk profile uygun bir İlhamî tablosu çizildiğini görüyoruz. Esasında tüm toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da tarih boyunca içerisinde bulunan hoşnutsuzluk dinsel bir harekete dönüşmüş, toplumların manevî ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle onların nezdinde kutsal bir şahsiyete dönüşen dinî önderler öncülüğünde dinî kurtuluş güdüsüyle kötü durumdan kurtularak özlenen refah ve mutluluğa erişme içgüdü-

¹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, Dergah Yay., İstanbul, 2014, 143-144.

sü¹⁹ içerisinde otoriteye karşı başkaldırılmıştır. Şeyh İlhamî'nin dahil olduğu söylenen isyan girişiminin de Boşnak toplumunun içerisinde bulunduğu hoşnutsuzlukların düzeltilmesi adına çıktığı görülmektedir. Bu noktada bu isyan hareketi mehdici (messianic) diye adlandırılan ve tarihte örneklerine çok sık rastladığımız; “ezilmiş, haksızlığa uğramış bir toplumsal psikoloji temelinde gelişen ve bu toplumu kurtaracak ilahî bir şahsiyetin geleceğine inanma”²⁰ hareketi olarak da nitelendirilebilir.

İlhamî'nin hayat hikâyesi ile alakalı en önemli kaynak, kaleme aldığı eserlerdir. Bunun dışında çok az kaynak İlhamî'nin hayatı hakkında bilgi vermektedir. Benzer şekilde İlhamî'nin dünya görüşü ve tasavvuf anlayışı da eserlerinde net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Boşnakça yazdığı şiirlerde dinî ve tasavvufî bir propagandanın gaye edinmiş olmasını hesaba katarsak İlhamî'nin tasavvuf anlayışını eserlerinden mülhem tahmin etmek zor olmayacaktır. Onun şiirlerinde sünni tasavvuf ekolüne mensup bir şeyh ve onun, halkı kendi tasavvufî çizgisinde yüceltme gayretleri ile karşılaşırız. Belgelerde iddia edilenin aksine batını fikirler taşıyan heterodoks bir İslam ve tasavvuf anlayışına rastlamıyoruz. Böyle bir siyasi ortamda İlhamî ve etrafındaki insanların zındıklık ve mülhitlik ile suçlanması, aslında onların siyasi otoritenin uygulamalarına karşı hoşnutsuz ve gelenekçi bir tavır içerisinde olmaları şeklinde yorumlanabilir. Genel itibariyle İlhamî'nin şiirlerinde bozulan düzenden, ulemanın çarpık uygulamalarından ve adalet olgusunun tesis edilememesinden mustarip olan bir şair profili ile karşılaşırız. Bu yüzdendir ki şiirinde Celal Paşa'yı Allah'ın adaleti tesis etmesi için Bosna'ya gönderdiği değerli bir kulu olarak tasvir etmiştir. Son olarak İlhamî'nin devlete karşı isyan içerisinde olan ve halkı ayaklandıran, bunun yanında itikadı bozuk mülhit ve zındık bir tarikat şeyhi olduğunu varsayan herhangi bir izan, yeni belgelere muhtaç görünmektedir.

¹⁹ Ali Coşkun, “Osmanlı Dönemi Dinî Kurtuluş Hareketlerinin Sosyolojisi”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (2001), 119. Ayrıca konu ile alakalı olarak bk. Nur Vergin, “Toplumsal Protesto ve Dinsel Hareketler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, XXXVII, İstanbul, 1979, 99-123.

²⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, 94.

A NEW DOCUMENT ABOUT THE EXECUTION OF ABDULVEHHAB İLHAMÎ

Summary

Abdülvehab İlhamî, who lived between 1773-1821, is one of the greatest representatives of Alhamiyado literature. In addition to the poems he wrote in Bosnian, he is regarded as one of the important intellectuals of the period and the works he received in Turkish and Arabic. At the same time, İlhami, known for his mystical identity, is considered one of the prominent mysticos in public. The period when İlhamî lived was a time when the Ottoman State and Bosnia Herzegovina faced many problems in political, military and economic terms. İlhamî expressed his deficiencies in the poetry with the irritating and uncomfortable manner of the deficiencies that occurred during his period. In addition to his poetry and mystical personality, he was engraved into the cultural memory of the Bosnian people who were executed by Bosnian governor Celal Pasha. The remaining parts of the dark about the cause of the execution were filled in by the Bosniaks in their own imitations, and they came with a number of menus describing the execution of İlhami. In fact, the famous satyr that he wrote for Celal Pasha was shown as the reason for this execution. The first and only historical document giving information related to the execution of İlhami, the governor of Bosnia Celal Pasha, who was sent to Istanbul in 1821, and the reason for the incarceration of part of the execution of some of the soldiers who acted with him, related to the reasons for the killing of İlhami.

Key Words: Abdulvehab İlhami, Djelaleddin Pasha, Bosnia, Ottoman Empire, the execution of Abdulvehab İlhami.

KAYNAKLAR

Abdülvehab İlhamî Türkçe Divanı, Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi
Yazma No: 3056.

Ahval-i Bosna, İstanbul Üniversite Kütüphanesi, Anonim Yazma, No. 6647.

Aslantaş, Selim, *Osmanlı'da Sırp İsyanları*, Kitap Yay., İstanbul, 2007.

BOA, Hattı Humayün, No. 21809.

BOA, Hattı Humayün, No. 22202.

BOA, HAT, 746/351232 B, 1 (6Ra.1237-1 Aralık 1821).

BOA, HAT, 746/351232 B, 1 (6Ra.1237-1 Aralık 1821).

Bašagić, Safvetbeg, *Kratka Uputa u Prošlost Bosne i Hercegovine (od godine 1463-1850)*, Vlastita Naklada, Sarajevo, 1900.

- Castellan, Georges, *Balkanların Tarihi*, Milliyet Yay., İstanbul, 1993.
- Coşkun, Ali, “Osmanlı Dönemi Dinî Kurtuluş Hareketlerinin Sosyolojisi”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 2001.
- Dobrača, Kasim “Tuhfetul-Musallin ve Zubdetul-hasi'in od Abdul-Vehhaba Žepčevije Ilhamije”, *Anali GHB*, 11-111, 1974.
- Gölen, Zafer, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, TTK Yay., Ankara, 2010.
- Hadžijamaković, Muhamed, *Ilhamija, život i djelo*, El-Kalem, Sarajevo, 1991.
- Huković, Muhamed, *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci*, Biblioteka kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine, Svjetlost, Sarajevo, 1986.
- Imamović, Enver, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1998,
- Kemura, Ibrahim “İlmihal Abdülvehhab İlhamije na ‘bosanskom jeziku’” *Glasnik*, Sarajevo, 1975.
- Kreševljaković, Hamdija, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo, 1980.
- Ljubović, Amir – Aruçi, Muhamed, “İlhâmî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 22, 2000.
- Prelog, Milan, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlade*, I-II, Naklada J. Studničke i druga, Sarajevo.
- Ocak, Ahmet Yaşar “Osmanlı İmparatorluğunda Din 14–17. Yüzyıllar”, *Anadolu'da İslâmın Ayak İzleri Osmanlı Dönemi*, İstanbul, 2012.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Zındıklar ve Mülhidler*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2014.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı*, Dergah Yay., İstanbul, 2014.
- Öz, Mehmet, *Kanun-ı Kadimin Peşinde*, Dergah Yay., İstanbul, 2013.
- Özsüer, Esra 19. Yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri, *Türkiyat Mecmuası*, 1, c. 26/2, 2016.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri, Ankara, 2006.
- Sinanoğlu, Mustafa, “İlhâd”, *DİA*, cilt: 22, İstanbul, 2000.
- Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî 2*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Şeker, Fatih, *Osmanlı İslâm Tasavvuru*, İstanbul 2015.
- Öz, Mustafa, “Zındık”, *DİA*, 2013, c. 44, İstanbul, 2013.
- Vergin, Nur, “Toplumsal Protesto ve Dinsel Hareketler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, XXXVII, İstanbul 1979.
- Ždralović, Muhamed, “Abdulvehab ibni Abdulvehab Žepčevi-Bosnevi (Ilhamija)”, *Anali GHB*, V-VII, Sarajevo 1978.

